

III. Murad Döneminde Anadolu ve Rumeli Eyaletlerindeki Kadı ve Naiplerin Değerlendirilmesi

Savaş Yılmaz *

ORCID: 0000-0002-6979-6495

Öz

Osmanlı Devleti'nin idarî mekanizmasının nirengi noktasını adaletle yönetim oluşturmuştu. Osmanoğulları'nın kuruluş yıllarından beri adalet mefkûresini şiar edinmesi bunun göstergesiydi. Beylikten devlete geçiş süresinin yaşandığı ilk yıllarda taşraya kadı ile beyin gönderilmesi adaletle ne kadar önem verildiğini de ortaya koymaktaydı. Sistemli bir devlet teşkilatına sahip olan Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik makamının kurulması adeta devletin taşıyıcı kolanlarının adalet üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Geniş yetkilerle donatılarak taşraya gönderilen kadılar, eğitimlerinden teftişlerine ve görevlerinde uymaları gereken kurallar manzumesine kadar merkezi yönetimce belirlenirdi. Bu kuralların kanunla titizlikle belirlenmesinde Osmanlı Devleti'nin adaletle yönetime ve adaletle vermiş olduğu önemi göstermektedir. Buna rağmen III. Murat döneminde reâyâ ve berâyâ Divân-ı Hümâyûn'a bazı kadı ve naipler hakkında çok sayıda arz-i haller sunmuşlardı. Bu bağlamda kadı ve naiplerin taşrada haksızlıkları hakkında ehl-i örf ile ehl-i şer' den dahi arzların sunulmuş olması, merkezî yönetim tarafından bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmişti. Kadı ve naiplerin denetimini her ne kadar merkezî yönetim yapsa da reâyâ ve berâyânın arzları/şikâyetleri denetim ve teftişte belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, reâyâ ve berâyâyâ güvenip onları denetim sisteminin bir unsuru olarak görmüştür. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kanûn-ı kadîmin bozulması ile liyakata dikkat edilmeden kadılık ve naiplik makamına atamaların yapılması, kadı adaylarının medreselerde iyi eğitim almadan mezun olmaları, bunların ekonomik sorunlar içerisinde yaşamaları ile rüşvet ve iltimasla davalara bakmaları; reâyâ ve berâyâ tarafından kadı ve naip kararlarının sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu sebepten Divân-ı Hümâyûna, reâyâ ve berâyâ tarafından sayısız müracaatlar yapılmıştır. Bu müracaatların içeriğinin belirlenmesinde mühimme defterleri önemli bir yere sahip olduğu için makalenin yazımında belirleyici olmuştur. Bununla beraber kadı ve naiplerin görevlerini yaparken karşılaştıkları sorunlar ile kadı ve naipler arasında yaşanan sorunların neler olduğu, Divân-ı Hümâyûn'da tutulan mühimme defterlerindeki hükümlere bakılarak izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Hümâyûn, kadı, naip, reâyâ ve berâyâ, adaletnâme, arz-i hal, arz, vergi

Gönderme Tarihi: 20/10/2018

Kabul Tarihi: 10/12/2018

* Dr, E-Posta: syilmaz3840@hotmail.com

Yılmaz

Evaluation of the Qadi (Muslim Judges) and the Naibs (interrogators) in the states of Anatolia and Rumelia in the period of Murad III

Abstract

The triangulation point of the administrative mechanism of the Ottoman Empire was composed of justice. The fact that The Ottoman Principality had taken the slogan of justice since the foundation years was an indication of this. In the first years of the transition from the principal period to the state, sending qadi and princes to the provinces revealed how much importance was given to justice. The establishment of the Kazasker Office (Ministry of Justice) in the Ottoman Empire, which had a systematic state organization, showed that the carrier columns of the state were built on justice. The trainings and the inspections of the qadis, who were equipped with wide powers and sent to the country (in the rural), and the rules they should follow in their duties were determined by the central administration. The determination of these rules by law and meticulously showed that the Ottoman State paid attention to fair governance and justice. Nevertheless, during the period of Murat III the people had presented a large number of petitions and complaints to the imperial council (the council in Ottoman Empire) about some qadis and naibs. In this case, the central administration had to take some measures because of the petitions given by the ehl-i örf (seyfiye class: military-administrative officials) and ehl-i şer (ilmiyye class: government officials responsible for religion, justice, jurisprudence and medrese education) about the injustices of the qadis and the naibs in the provinces. Although the qadis and the naibs had been controlled by the central administration, the petitions and complaints of the people had been decisive in the inspection and the superintendence. Therefore, the Ottoman Empire trusted the people and saw them as an element of the control system. In the second half of the 19th century, with the disruption of the ancient law and the appointments of the qadis and the naibs without paying attention to the merit, the graduation of qadi candidates from medrese (Moslem seminary) without having a good education, their living in economic problems and running the courts with bribery led to questioning of the qadis and the naibs decisions by the people. For this reason, numerous applications were made by the people to the imperial council (during this period).

Keywords: Imperial Council, Qadi, Naibs, People, Petition, Presentation, Tax.

Received Date: 20/10/2018

Accepted Date: 10/12/2018

ОЦЕНКА КАДИ И НАИБОВ В ПРОВИНЦИЯХ АНАТОЛИ И РУМЕЛИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ Ш МУРАДА

Резюме

Главным сущностью административного механизма Османского Государства было справедливое управление. Тот факт, что Османиды с момента основания государства взяли на себя лозунг справедливости, свидетельствует об этом. Тот факт что в первые годы переходного периода с бейликского (провинциального) правительства на государственный механизм управления, назначение кадиев и беков в провинции, доказывает какое значение имело понятие справедливости в Османском Государстве. В существовании военных судей в армии доказывает на сколько сильно было влияние правового порядка и справедливости в армии, которая являлась одной из основ государства. Кади отправляемые в провинции были в полной мере информированными своими обязанностями и требованиями закона. Определение этих требований исходя из законов доказывает на сколько в османском государстве опиралась на право и было важным для управления государством. Несмотря на это во времена правления Ш Мурада от кади и наибов было очень много жалоб в верхние инстанции государства. Как бы наибы и кади не подчинялись центральному правительству их контроль так же велась верхними правовыми органами, и это подчеркивает на сколько эти органы были важны для государства. Со второй половины XVI века старый кодекс права был изменен и это повлияло на назначению кади и наибов. Так как, назначенные наибы и кади не были на высоком уровне, не имели высокого образования, так же нуждались в материальном обеспечении. А это послужило коррупции. После всего этого от наибов и кади было очень много жалоб. Все жалобы отмечались в тетрадах государственной канцелярии. В канцелярии сохранились так же выписки о проблемах кади и наибов, споры между ними. В исследовании опираются на эти государственные тетради и на фактах отраженных в них.

Ключевые слова: Дивани-Хумаюн, кади, наиб, правосудие, жалоба, налог.

Получено: 20/10/2018

Принято: 10/12/2018

Giriş

Osman Bey, Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp yıkılmaya yüz tutmasının ardından 1299 yılında bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti'nin en küçük yapı taşı olan Osmanlı Beyliğinin başına geçmişti. Bu zamana değin üç yüz yıldan fazla İslâm dünyasında adaletle kadılar karar vermedikleri için pek çok insan haksızlığa uğrayarak mağdur edilmişti. Osman Gazi, beyliğindeki herhangi bir tebaanın haksızlığa uğramaması için beldelere kadılar tayin ederek adaletle yönetim ilkesini, yeni kurulmakta olan devletin temel ilkesi olarak belirlemiştir.¹ Osman Bey zamanında Karaca Hisar'ın fethedilmesinin ardında tebaanın talebi üzerine dönemin ünlü alimlerinden Dursun Fakih ile de istişare yaparak kadılık makamını kurmuştu. Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı ise Dursun Fakih'di.² Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren padişahlar yönetimlerini adaletle sağlamayı şîâr edinmişlerdi. Merkezi yönetim, kadı ile beraber taşraya beyi de atamıştı. Böylece taşradaki yürütme ile yargının, tebaanın sorunlarına yerinde çareler bulması amaçlanmıştı. Ancak kadının kararlarını idarî işlerde sorumlu bey etkileyemezdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yargı bağımsızlığına önem verilmişti. Bununla beraber kadı, merkezi yönetim tarafından denetlenerek kararlarında adil olması sağlanmıştı.³ Osmanlı Devleti'nin nizamında padişah tarafından yasama, yürütme ile yargı mensuplarının ahenkli bir şekilde çalışmasına itina gösterilmiştir. Bu güçler ayrılığı içerisinde yargı mensuplarının özel bir yeri bulunmaktaydı. Yargı mensuplarının, ehl-i örfü hukukî ve idarî olarak denetleyip yargılama yetkileri de bulunmaktaydı.⁴ Bu bağlamda yargı sisteminde önemli bir yere sahip kazaskerlik makamı Orhan Bey döneminde kurularak adaletin tevziinde daha sistemli olunması sağlanmıştı.⁵ Murat Hüdavendigâr döneminde yargı alanında önemli bir reform yapılarak Kazaskerlik makamına işlerlik kazandırılmıştı. Böylece kadılar teftiş edilip adaletle hükmetmeleri sağlanmıştı. Kazaskerlik makamının başına da dönemin ünlü âlimlerinden Çandarlı Kara Halil getirilmişti.⁶ Çünkü Osmanlı Devleti üç temel ilke üzerinde dayanmıştı. Bu ilkeler: Asker, hazine ve adâlet üçlüsüydü. Bu ilkeler arasında Padişahlar tarafından tebaanın can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, güçlünün zayıfı ezmemesi için adâlet ilkesine önem verilmişti.⁷ Taşradaki kadı ve naiblerin atanmasından, denetimlerinin sağlanmasına kadar hukuk alanında ihtisaslaşmaya gidilmişti. Bunun için kazaskerlik makamının işlerliğine önem verilerek kurumsal bir yapı haline getirilmişti. Yıldırım Beyazıt döneminde bazı kadılar, görevlerini suistimal ederek tebaaya zulüm yapmışlardı. Bu durumun şikâyet edilmesi üzerine Padişah, kadı ve naibleri teftiş ettirmişti. Görevini suistimal eden seksen (80) kadar kadı ve naib başkent Bursa'ya zincirlere vurularak getirilmişti. Bunlar cürümlerine binaen cezalara çaptırılmışlardı. Bununla beraber kadı ve naiblere düzenledikleri

¹ Ahmet Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, İstanbul: Fatih Yayınları, 1979, 1-2.

² Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011, 30.

³ Savaş Yılmaz, "III. Murat Döneminde Divân-ı Hümâyûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2017, 19-20.

⁴ Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, 17-18.

⁵ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, 48.

⁶ Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, 9.

⁷ Halil İnalçık, *Adâlet Kitabı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, II. Baskı, 2015, 23.

şer'i belgelerde belli oranlarda harç almalarına imkân da verilmişti. Ayrıca kadı ve müderrislerin belli bir nizamnameye göre atanma kuralı getirilmişti. Bu şekilde kadı ve müderrislerin maişetleri temin edilerek haksız uygulamalarda bulunmalarının önü de alınmıştı.⁸ Şöyle ki kadılara XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar yapmış oldukları hizmetlere mukabil harçlar verilerek geçinmeleri sağlanmıştı.⁹

Fatih Sultan Mehmet döneminde ise devletin sınırlarının genişlemesiyle beraber çok sayıda mahkemeler kurulmuş, buralara liyakatli kadılar atanmıştı. Fatih Sultan Mehmet aynı zamanda İstanbul'u fethettikten sonra tebaanın adilâne yönetilip yönetilmediğini tespit etmek için Rum Patrik'inden iki güvenilir papaz isteyerek mahkemelerin teftişi için görevlendireceğini belirtmişti. İki papas, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşradaki mahkemelerini üç senede dolaşarak mahkemelerin işleyişi hakkında rapor oluşturarak Fatih'e sunmuşlardı. Raporda kadı ve naiplerin hukuka bağlı kalarak karar verdikleri belirtilmiş, devletin bu şekilde daha da güçlenip ilerleyeceği de ifade edilmişti. Fatih Sultan Mehmet, kazaskerlik makamını Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği olarak ikiye ayırmıştı. Bu uygulamayla davaların daha rahat görülmesini kadı ve naiplerin denetlenmesinde kolaylıklar sağlanmasını amaçlamıştı. Bununla beraber kadı ve mahkemelerin denetimini sistemli ve düzenli hale getirerek¹⁰ yargı mensuplarının haksız karar vermelerini ve görevlerini suiistimal etmelerini önlemek istemişti.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde hukuk alanında ihtisaslaşmaya gidilerek arazi ve ceza kanunnamesi yeniden ihtiyaca binaen düzenlenmişti.¹¹ Kanuni'nin ceza kanunnamesinin ilk uygulamalarından birini 1526 Mohaç Seferi sırasında görmekteyiz. Kanuni, bu sefer esnasında ekili dikili yerlere zarar verenlerin sert bir şekilde cezalandıracağını duyurarak suç işleyenleri idamla cezalandırmıştı.¹²

III. Murat döneminde (1574-1595) Kanûn-ı Kadîm'in bozulmasıyla ehil olmayanların kadılık ve naiplik makamlarına atanmaları, bunlarında görevlerini suistimal ederek kuruluştan itibaren Osmanlı Devleti'nde uygulana gelen adalet mefkûresinde uzaklaşmaları tebaa arasında huzursuzlukların yaşanmasına sebep olmuştu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kadı ve naiplerin haksız uygulamaları ile görevi suiistimal etmeleri, tebaa tarafından Divân-ı Hümâyûna şikâyet edilen hususların başında gelmekteydi.

A) Kadı ve Naipler

a) Kadılar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren devletin kurumsal yapıya sahip olmasına önem verilmişti. Fatih Sultan Mehmet döneminde (1299-1451) devlet, kurumsal yapıya kavuşturulmuştur. Bu kurumsal yapı "defterdarlık, kazaskerlik, bâbiâlî birer idârî, kazâî müesseselerdir zâviye, tâbhâne, kervansaray, bedesten birer sosyal ve ekonomik müesseselerdir. Askerî olarak da bir müsellemlik müessesesi ve teşkilâtı, uç beyliği ve akıncılık müesseselerinden"¹³ oluşmaktaydı. Bu müesseseler içerisinde yukarıda da bahsettiğimiz gibi I. Murat döneminde işlevselliği yeniden yapılandırılan kazaskerlik makamı, adaletin tevziinde ve yargı mensuplarının atanması ile denetimlerinin sağlanmasında önemli bir yere sahipti.

⁸ Ahmet Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, 13-14.

⁹ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, 174.

¹⁰ Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, 21-22.

¹¹ Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni*, 30.

¹² Halil İnalcık, *Adâlet Kitabı*, s. 159.

¹³ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilât ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, , 1977, 1.

Yılmaz

Osmanlı Devleti'nde yargı makamının en üst konumunda bulunan kazasker ile kendisine bağlı kadılar, (İslâm hukukuna göre) Padişah adına davalara bakarlardı.¹⁴ Düzenli ve disiplinli bir hukuk sistemine sahip olan Osmanlı Devleti'nde her bir fert kanun önünde makam ve statüsüne bakılmaksızın eşit haklara sahipti. Padişahlar dahi hukuk kurallarına uymak zorundaydılar. Şöyle ki Kanuni'nin bir sefer dönüşünde, askerlerinin ekili dikili arazilerine zarar vermesinden dolayı köylü, Kanuni'ye şikâyette bulunmuştu. Kanuni ise "Peki bizi kime şikâyet edersin? diye latife edince, köylü "Seni kanuna şikâyet ederiz, kanuna!" demesi Padişah'ı oldukça memnun etmişti.¹⁵ Kanuni döneminde yaşanan bu vaka; adaletin yerini bulmasında sadece haklı olunması gerektiğini, makama ve statüye göre davranılamayacağını ortaya koymaktadır. Kısacası Osmanlı hukuk nizamında temel ölçü haklılıktı.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde, kadılık, şer'î ve örfî hukuk kurallarını uygulayan ve merkezî yönetimin emirlerini tatbik eden bir makamdı.¹⁶ Medresede mezun olup da kadı olmak isteyenler, kazasker divanında staj yaptıktan sonra kadı olma hakkına sahip olurlardı. Müderris olarak görev yapanlar da isterlerse kazalara kadı olarak atanabilirlerdi.¹⁷ Kadıların atanmasında Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin de divân-ı hümâyûnda hazır buldukları günlerde Padişahın huzurunda isimleri okunup oluru alındıktan sonra atanırlardı. Yalnız mevleviyet kadılarının atanmasında; kazaskerler, sadrazama arzda bulunurlar, akabinde sadrazam kendisine arz edilenleri padişahın oluruna sunarak atamaları yapılırdı.¹⁸

Kadı olmak için kadının akli melikesinin yerinde ve hür olması gerekirdi. Kadının Müslüman ve erkek olmasının, adaletle hükmetmesinin yanı sıra görmesinde, duymasında sorunu olmayıp ruhen de sağlıklı olmasına bakılırdı. Daha da önemlisi kadının ilim, irfan sahibi olması şarttı. Bu özellikleri taşıyanlar arasında kadılar seçilerek atanırdı. Ataması yapılan kadılara hukukî alanda yetkileri olduğuna dair Padişah beratı verilirdi. Bir üst amir konumunda olan kazaskerden de mühürlü mektup alarak görev yerine giderlerdi.¹⁹ Bu şekilde kadı olma hakkını kazananlar, şer'î davaların yanı sıra örfî davalara da bakarlardı.²⁰ Kadılık beratını alarak kazalara atanan kadıların coğrafi sınırı belirlenmiş yerlerde görev yapmaları gerekirdi. Böyle bir coğrafi sınırlamaya gidilmesinde kadıların gelir kaybına uğramamaları²¹ ile görev karmaşası yaşamamaları etkili olmuştur. Sınırları belirli kaza mahallinin dışında kadıların görev yapıp karar vermeleri halinde vermiş oldukları kararlar hükümsüz sayılırdı.²² Kadıların mahkemede vermiş oldukları kararları kayd altına aldıkları defterlere sicillât-ı şer'iyye denilirdi.²³

Kadılar, kayd u hayat şartıyla kadılık makamına atanmazlardı. Kadıların bir yerdeki görev süreleri önceleri üç yıl olarak belirlenmiş, III. Mehmet döneminde ise 1597 tarihinde alınan

¹⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, V. Baskı, 2017, 366.

¹⁵ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 367.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 83.

¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Baskı, 2003, 126.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 87.

¹⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 368-369.

²⁰ Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, 49.

²¹ Mustafa Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1, sy. 18 (2006) (Bahar): 100.

²² Abdullah Demir, "Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy. 9 (2017): 31.

²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 116.

bir kararla iki yıl olarak değiştirilmiş, nihayetinde bu süre yirmi aya indirilmişti.²⁴ Bu süreyi dolduran kadılar mâzul sıfatıyla başkente giderlerdi. Başkente giden kadı, kazasker dairesine gidip hizmet içi eğitime tabi tutularak hukukî bilgisini yenileyerek, mâzul süresini doldurup atanmasını beklerdi.²⁵ Kadıların hizmet sürelerinin sınırlandırılmasında medreseyi bitirenlerden kadı olmak isteyenlere kadro açılması ile kadıların görev yaptıkları yerlerde tebaayla yaklaşım görevlerinde suistimal etmelerini önlemek etkili olmuştur.²⁶ Kadıların görev süreleri bazen görev yaptıkları yerlerde başarılı olmaları ya da vergilerin toplanmasında ehl-i örf'e yardımcı olmaları sebebiyle birkaç aylığına padişahın oluruyla uzatılmıştır.²⁷ Kazaskerler tarafından kaza kadıların atanması ya da herhangi bir sebeple görevden azledilmeleri, akdiye defterine kaydedilir ve divân-ı hümayûnda Padişaha arz edilerek oluru alınır.²⁸

Mahkemelerde kadılara yardım eden görevliler bulunmaktaydı. Bunlar için kapı halkı tabiri kullanılmıştı. Kapı halkı ise; nâib, kâtip, mübâşir ile muhızardan oluşmaktaydı. Bu kapı halkının maaşlarını kadılar öderdi. Mahkemede kadıların, davalı ile davacı arasında eşit davranma zorunluluğu vardı. Kadılar makamın vakarına yakışmayan kaba davranışlarda bulunamazlar ve tarafgir bir tutum sergileyemezlerdi. Ayrıca ticaretle de uğraşamazlardı. Kadılar, davalı ya da davacıdan herhangi bir surette hediye kabul edemezlerdi.²⁹ Kadıların görevleri esnasında itinalı davranmaları gerektiği gibi özel hayatlarında da dikkatli olmaları gerekmektedir. Bazı kadıların makamlarını kullanarak makamlarıyla mütenasip olmayan işlerle alınmaları kendilerinin merkezî yönetim tarafından te'dip edilip cezalandırılmalarını gerektirmiştir. Görevde bulunan kadı gibi mâzul kadı sıfatını taşıyanlarında gündelik hayatlarında kötü işlerle anılmamaları şarttı. Bu bağlamda Mekke-i Mükerreme'nin Eski Kadısı Mevlana Osman, İstanbul'da ahlaksızca işler yapmış, suçluları koruyup kollamıştı. Bu durumun divâna şikâyet edilmesi üzerine eğlenceler düzenleyip ahlaksızca davranan kadının yakalanması için Galata Kadısına emredilmişti.³⁰ Burada sabık kadının dahi toplumun ahlakî değerleriyle bağdaşmayan davranışlarda bulunamayacağı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak kadıların, reâyâ ve berâyâ tarafından kötü tanınmaması gerekirdi. Kadının içki içtiği kesin ispatlanırsa kadılık görevinden derhal azledilirdi.³¹ Kadı davalı ile davacıdan herhangi birinin vermiş olduğu ziyafete katılamazdı.

Kadının herhangi bir dava hakkında karara varıp hüküm vermesinin ardından karar, sicil defterine kaydedilirdi. Kararın bir nüshası, davalı ile davacıya (şahitlerinde kararı imzalamasının ardından) kadının mühürlemesiyle verilirdi. Kadı kararları derhal kolluk tarafından yerine getirilirdi.³² Kadının taşrada vermiş olduğu karar kesin değildi. Haksızlığa uğradığını düşünen davacı ya da davalı kararı bir üst mahkemeye yani Divân-ı Hümayûn'a götürerek davanın yeniden görüşülüp nihaî kararın çıkmasını da isteyebilirdi.³³

Kadıların, taşrada tebaanın herhangi bir konu hakkındaki şikâyetlerini divâna arz etme yetkileri vardı.³⁴ Kadının arz da bulunmasında; şer'i görevi yerine getirmesinden dolayı

²⁴ Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, 42.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 94.

²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Bellekten*, C. LXV, Aralık 2001, Sayı: 244'ten Ayrı Basım, sy. 46 (2002): 963.

²⁷ Demir, "Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler", 31.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 87.

²⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 374.

³⁰ BOA MD 72, h. 329, 173.

³¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, IX. Baskı, 2011, 199.

³² Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 374.

³³ Yılmaz, "III. Murat Döneminde Divân-ı Hümayûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü", 11.

³⁴ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları, II. Baskı, 2016, 21.

Yılmaz

buldukları yerlerde tebaanın lideri konumunda olmaları, onların divâna arz-i halde bulunmalarına imkân sağlamıştı.³⁵

Kadınların yargılama görevlerinin yanı sıra buldukları yerlerde noterlik görevi, vakıfların teftişi, ferman ve beratların reâyâ berâyâyâ duyurulması ile vergilerin toplanması gibi bazı görevleri de vardı.³⁶ Kadınlar bu görevlerinin yanı sıra buldukları kazaların belediye işleriyle de sorumluydular. Merkezî yönetim, kadınların aslî görevinin yargılama makamı olmasından dolayı kadı adına belediye işlerinin yürütülmesi için ihtisâb müessesesini kurmuştur. Bu müessesenin başında bulunan görevliye İhtisâb ağası ya da muhtesib de denilmiştir. Bu görevli, kadının vermiş olduğu görevleri yerine getirirdi. Bununla birlikte pazar ve çarşıların denetiminde sorumluydu. Muhtesibler aynı zamanda Osmanlı mahkemelerinde Şuhûdu'l Hal olarak adlandırılan bilirkişiler arasında da görev yapmışlardı.³⁷

Kadınların, Osmanlı Devleti'nde asıl önemleri ise: "...köylü ile timar sahibi arasındaki ilişkilerde aracılık etmeleri, bölgesel istikrarı sağlamak için sürtüşmeleri..." gidermeleridir. Taşrada, Padişah adına karar veren kadınların göreve başlamaları, meslekten el çektilerine ya da terfi ettirilme işlemleri vs. ruzname defterine işlenirdi. Zaman içerisinde Osmanlı kurumsal yapısının şekillenmesiyle de bu adla anılan büro kurulmuştu. Kadınların yaptıkları göreve binaen devlet tarafından belli bir disiplin oluşturularak kadınların dosyaları sistematik bir şekilde oluşturulmaya başlanmıştı. Bu şekilde sistem içerisinde kadınlar, yönetiminin ve adaletin mümessili olarak görülmüşlerdi. Böylece kadınlar taşrada, merkezî hükümetin en önemli görevlileri arasında yerlerini almışlardı.³⁸ Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısında önemli bir yere sahip olan kadınlar, belirlenmiş kurallar çerçevesinde hem idarî hem de yargı görevlerini yerine getirmişlerdir.

b) Naipler

Her zaman kadınların mahkemede ayrılması söz konusu olmadığı için olay yerinde halledilmesi gereken inceleme ya da keşif yapılması gereken durumlarda kadınlar, kendilerine yardımcı atayarak sorunları olay mahallinde çözüme kavuşturmuşlardır. Bazen de kadınlar görev yerleri kazalara gitmeyerek kendi yerine kararlara bakmaları için naip denilen kişileri atamışlardır.³⁹ Kadının adlî, idarî ve beledi işlerinin yoğunluğundan dolayı kadı vekilleri yani naipler davalara bakarlardı.⁴⁰ Kadınlar, kaza bölgelerinde keyfi uygulamada bulunarak naip atayamazlardı. Kadı mahkeme kurup naip atayabilmesi için merkezî yönetime bu ihtiyacın gerekçelerini arz etmesi gerekirdi.⁴¹ Kadınların atandıkları yerlerde naip atamaları için önce kazanın büyük olup olmadığına bakılır sonra yargı işlerinin yoğunluğu dikkate alınarak, merkezî yönetim atamaya ya olur verir ya da atama yapılmasına izin vermezdi.⁴² Naip seçilecek kişinin atanacağı yerin ulemasından olmasına dikkat edildiği gibi o yerde bulunan medresede mezun olmasına da bakılırdı.⁴³ H. 947 tarihli adâletnâmede naip olarak atanacak kişilerde bulunması gereken vasıflar belirtilmiştir. Buna göre; kadı oluru ve Padişahın onayı

³⁵ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 40.

³⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, İstanbul: Cedit Neşriyat Yayınları, III. Baskı, 2010, 288.

³⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2006, 48.

³⁸ Yılmaz, "III. Murat Döneminde Divân-ı Hümayûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü", 24.

³⁹ Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, 198.

⁴⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 436.

⁴¹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 44.

⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 117.

⁴³ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 45.

ile naip atanabilmesi için o mahalde naibe ihtiyacın olması gerekirdi. Atamalarda naiplerin kötü bir sığfata sahip olmamaları ve görevlerini layıkıyla yapabilmeleri şarttı.⁴⁴

Naipier yukarıda belirtilen özelliklerinin yanı sıra kararlarında hürdüler. Yani kadının taşıdığı olduğu bütün yetkilere sahiptiler.⁴⁵ Ayrıca kadılar, naiplerin kararlarında müdahil olamaz ve naipler tarafından verilen hükümleri de bozamazlardı.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren reâyâ ve berâyânın gerek gündelik hayatta gerekse kamu alanında haksızlığa uğranmaması için kurumsal olarak merkezî hükümet tarafından tedbirler alınmıştı. Kadıların kazalardaki iş yüklerinin (adlî ve idarî alanda) fazla olmasından dolayı naiplerin kadı vekili olarak köylere görevlendirilmesi olayların yaşandığı yerlerde sorunların çözüme kavuşturulmasını gerekli kılmıştı. Böyle bir uygulamayla hem köylülerin kaza merkezlerine gelip zamanda ve işte israf etmemeleri sağlanmış hem de devlet erkinin köylere kadar hissettirilip haksızlıkların önü alınmak istenmiştir.

B) Kadı ve Naiplerin Görevlerini Suistimal Etmeleri

a) Kadıların Görevlerini Suistimal Etmeleri

Kadıların, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren önemli bir yere sahip oldukları hakkında yukarıda bahsedilmişti. Bununla birlikte I. Murat döneminde kazaskerlik makamının kurulmasında etkili olan Karamanlı Kara Rüstem döneminde kadıların, ilk defa rüşvet alarak görevi kötüye kullanmalarında, maaşlarının yetersiz olması etkili olmuştu.⁴⁷ Bunda kadıların zamanla baktıkları dava sayısının azalmasıyla i'lâm⁴⁸ ve hüccet⁴⁹ vesikalarında almış oldukları harçlardaki azalmaların önemli payı olmuştur.⁵⁰ Kadıların yolsuzluk yapmalarında maaşlarının yetersiz olması ile i'lâm ve hüccet resminin azalmasının yanı sıra geniş yetkilerle donatılarak taşraya gönderilmeleri de etkilidir. Kadıların görev yerlerinde mülkî amir, emniyet müdürü ile yargıçlık görevlerine haiz olup⁵¹ geniş yetkiyle donatılmaları bazı kadıların görevlerini kötüye kullanmaları için bir araç olmuştu. Bununla beraber kadıların atandıkları yerlerde sınırlı bir zaman aralığında görev yapıp ma'zul kadı sıfatıyla İstanbul'a çağrılıp ne zaman göreve başlayacaklarının belli olmaması (zaman-ı infisallerinde), geçimlerini temin etmek için görevdeyken rüşvet alıp yolsuzluk yapmalarının gerekçesini oluşturmuştur.⁵² Bu durumda bazı kadıların haksızlık yapıp yanlı karar vermelerinde ekonomik nedenler belirleyici olmuştur. Şöyle ki; III. Murat döneminde 1584 yılında züyuf akçe çıkarılarak, devaluationa gidilmişti.⁵³ Bu yüzden bu dönemde yaşanan sosyo-ekonomik sorunların, kadıların dahi yolsuzluk yapmalarına, rüşvet alıp haksız karar vermelerine giden kapıyı aralamıştır.⁵⁴

⁴⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınları, II. Baskı, 2005, 107.

⁴⁵ Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, 198.

⁴⁶ Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, 49.

⁴⁷ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 125.

⁴⁸ **İ'lâm**: Bir mahkemeden sâdır olan hüküm ve kararı havi verilen resmî kağıt hakkında kullanılır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946, 51.

⁴⁹ **Hüccet**: Hâkim huzurunda ikrar ve takrir ve akit ve vâsi tâyini ve bir hususa izin verilmesi gibi hükmü ihtiva etmeyen hususlar hakkındaki vesikalar hakkında kullanılır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 865.

⁵⁰ İkinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 374.

⁵¹ Şeniz Anbarlı Bozatay ve Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, sy. 8 (2014): 76.

⁵² Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Klasik Yayınları, II. Baskı, , 2017, 32.

⁵³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devleti'nde Levendler*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965, 72-73.

⁵⁴ Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", 99.

Yılmaz

Kadınların görevi suistimal etmelerinde bir başka sebep ise vergileri gereğinden fazla toplayarak zengin olma arzularıdır. Kadınların, reâyâ ve berâyâ tarafından divâna en çok şikâyet edilen uygulamalarının başında kanuna mugayir vergi toplamalarıdır.⁵⁵ Kadınlardan bazılarının haksızlıkları vergilerin toplanmasında da görülmektedir. Şöyle ki vergilerin zamanında toplanmayışı, defterden yazılı miktardan daha fazla reâyâ ve berâyâdan vergi toplamaları, topladıkları fazla vergileri kendi zimmetlerine geçirmeleri ile aynı alınması gereken vergileri nakdi olarak kanuna mugayir davranmalar şeklinde olmuştu.⁵⁶ Bu bağlamda resm-i kısmeti ne kadar alınacağı kanunla belirlenmesine rağmen reâyâ ve berâyâdan gereğinden fazla vergi almışlardı. Bu durum ise divâna en fazla şikâyet edilen konuların başında gelmekteydi. Öyle ki kadınlar, köylülerden cerime almak için en ufak suçları bahane edip köylüleri toptan cezalandırarak para cezasına çaptırılırlardı.⁵⁷ Bunun gibi köylülerden sürsat vergisi⁵⁸ni aynı almaları gerekirken nakit tahsil edip kanuna aykırı davranmışlardı. Osmanlı Devleti'nde özellikle vergilerin nasıl ve ne şekilde alınması gerektiği taşradaki gerek ehl-i şer'e gerekse ehl-i örf'e kanunla belirtilmişti.⁵⁹ Buna rağmen bazı memurlar (kadılar, sipahiler vs.), kazalarında vergilerin toplanmasında ya ihmalkâr davranmışlar ya da usulsüzlükler yaparak görevlerini kötüye kullanmışlardı.⁶⁰ Bu bağlamda bazı kadınlar, ehl-i örf'ten bazılarıyla işbirliği yaparak görevlerini suistimal etmişlerdi. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nde uygulanan iskân politikası gereğince bazı kadınlar, iskâna tabii tutulan reâyâ ve berâyâ arasında adil davranmayarak görevlerini suistimal etmişlerdi. Kadı ve beyler tarafından Kıbrıs'a gönderilecekler arasında zengin yerine fakirin, güçlünün yerine zayıfın deftere yazılarak gönderilmesi divâna şikâyet edilmişti. Bunun üzerine kadı ile beyin görevlerini hakkaniyetle yapmaları için hüküm gönderilmişti.⁶¹ Kadı ve beyin böyle tarafgir davranıp iltimasta bulunmalarında, zengin ve güçlü reâyâ ve berâyâdan herhangi bir menfaat temin etmeleri etkilidir.

Merkezî yönetim tarafından kadınların bağlı buldukları görev yerlerindeki en üst derecedeki Beylerbeyine azar ve ikaz mahiyetinde hükümler gönderilerek kadınların görevlerini suistimal etmemeleri emredilmişti. Bu durumun belirleyici unsuru ise Beylerbeyi tarafından kadı hakkında arzın sunulmayışı yani reâyâ ve berâyânın arz-i hal göndermesi etkili olurdu. Önce Beylerbeyine, kadı hakkında isnat edilen suçun soruşturulması emredilir ardında neden kendisinin arz göndermediği sorulurdu. Hükümde Beylerbeyinin hangi gerekçeyle olursa olsun kendisinin sorumlu tutulacağı belirtilerek masumiyet karinesinin muteber olamayacağı bu vecihle görevini hakkıyla yapması emredilmişti.⁶²

Kadınlardan bazıları özellikle köylüleri geçim kapısı olarak görmeleri neticesinde pek çok haksızlık yapmışlardı. Seferihisar'da Deli Kadı olarak bilinen Mevlâna Resul'ün, reâyâdan Baba Ahmet'in sürüsü ile parasını gaspettiği gibi miri arazi üzerinde de haksız bir şekilde

⁵⁵ Süleyman Demirci ve Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkiya, Devlet ve Siyaset*, İstanbul: Yalın Yay., 2012, 78.

⁵⁶ BOA MD 71, h. 52, 27.

⁵⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, II. Baskı, 2013, 276.

⁵⁸ **Sürsat**: Ordu sefere giderken civar köyler halkı ordunun geçeceği yollara zahire getirmek ve bunu rayiç üzerinden satmak ile mükelleftir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, 631.

⁵⁹ Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak (Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç (1550-1720))*, çev. Hamide Koyukan Bejsöveç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010, 61.

⁶⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 157.

⁶¹ BOA MD 23, h. 51, 26.

⁶² BOA MD 72, h. 463, 237.

tasarrufla bulunduğu şikâyet edilmişti. Bu durumun tahkik edilerek haksızlık varsa giderilmesi Anadolu Beylerbeyi'ne emredilmişti.⁶³

Kadılar bir dönem devleti ciddi manada meşgul edip kamu düzenini bozan suhte eşkıyalarına da yardım ve yataklık yaparak görevlerini kötüye kullanıp suç işlemişlerdi.⁶⁴ Şöyle ki; Seferi Hisar kadısı yanına iki suhte eşkıyasını alarak kazada bir reâyâyı öldürüp birkaç reâyâyı da yaralamıştı. Kadı zulmüne devam ederek kazada Baba Ahmet'in suhte olduğu yönünde mahkeme kararı çıkarıp sürüsüne, malına ve mülküne el koyduğu gibi sebepsiz yere akçelerini de almıştı. Kadı, kazadaki reâyâdan akçe almak için Baba Ahmet'i kaçırmış ve Baba Ahmet'in kaza halkından bazılarında alacağı olduğunu söyleyerek alacaklarını tahsil ettikten sonra bunları da zimmetine geçirmişti.⁶⁵ Adaletin sağlanmasında önemli bir görevi yerine getiren kadı, suhte eşkıyaları ile iş ve gönül birlikteliği oluşturarak haksızlık, yolsuzluk yapmış ve zor kullanarak da bir reâyâyı kaçırarak haksız kazanç sağlamıştı. Kadı, kanunun vermiş olduğu yetkiyi şahsi çıkarları için kullanarak haksız kazanç elde etmiştir. Merkezî yönetim tarafında herhangi bir ferman ya da beratla salma salınıp vergi alınması emredilmemesine rağmen kadılar, reâyâ ve berâyâyâ zulüm yaparak kanunsuz akçelerini almışlardı. Şöyle ki; Rum Defterdarı bir arz da bulunarak Niksar Kadısı Abdülatif'in, vergiden muaf çeltükçü ve menzilci köylülerinden Samsun Kadısının kereste için yüz bin akçe toplayıp zimmetine geçirmiş olduğunu arz etmişti. Reâyâ ve berâyâda vergilerin toplanmasında deftere göre davranmadığı fazla vergiler topladığını, reâyâda ölenlerin varislerinden resm-i kısmeti kanunla belirlenen oranın çok fazlasını alarak çeşitli zulümler yaptıkları da belirtilmişti.⁶⁶ Kadılar, yolsuzluklarına ve görevi kötüye kullanmalarına kılıf bularak kanunen herhangi bir gerekçe ya da emir olmadan, kanunda ve defterde vaz' edildi diyerek merkezî yönetim adına akçe toplayarak hem reâyâ ve berâyâyâ mağdur etmişler hem de reâyâ ve berâyânın devletle aralarındaki bağın zarar görmesine sebebiyet vermişlerdi. Şahsi çıkarlarını her şeyin üstünde görmeyi adet edinen bazı kötü niyetli kadılar, kanunsuzluğu ve suçu yetkilerini kullanarak perdelemeye çalışmışlardı. Bu bağlamda reâyâ ve berâyâdan bazıları yapmış oldukları hizmete binaen avarızı divaniye ile tekâlifî örfiyye vergisinden Padişah beratıyla muâf tutulurlardı. Böyle bir muafiyete sahip reâyâ ve berâyâ, bazı kadıların zulmüne maruz kalmaları sebebiyle kendilerine kadı tarafından angarya yapıldığını ve zorla vergi alındığını divâna şikâyet etmişlerdi. Şöyle ki; Ergene kazasına bağlı Yeniköylülerin, avarız ve tekâlif vergilerinde muâf olduklarına dair ellerinde beratları olmalarına rağmen kadı tarafından kanuna mugayir davranılıp cebren vergi aldığını divâna şikâyet etmişlerdi.⁶⁷ Kadılardan bazıları kanunsuz davranmayı adet haline getirerek reâyâyâ kanunla verilmiş muâfiyetleri dahi önemsememişlerdir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik yapının bozulması ile birlikte rüşvet, iltimas, görevi kötüye kullanma gibi örfen ve dinen uygun olmayan davranışlar yaygınlaşarak devlet ve toplum yapısına ciddi zararlar vermiştir. Bu bağlamda adaletin tevziinde önemli bir görev üstlenen kadıların rüşvet alarak devlet ile reâyâ ve berâyâ arasında güvene dayalı sorunların çıkmasına sebep olmuşlardı. Bu durumu taşradaki yargılamada hakkaniyete uyulmadı gerekçesiyle divâna yapılan sayısız arzlar ile arz-i hallerde görmek mümkündür. Şöyle ki; Kök Öyük Kadısına, Mehmet tarafından atmış gurus rüşvet verildiği bu yüzden kadının kaza reâyâsından Tekeli Mehmet'e zulüm yapıp hapsedip iftira da bulunmuştu. Zulme uğrayan Mehmet'in, mağdur olduğunu durumunun kazada güvenilir insanlara sorulması gerektiğini divâna şikâyet etmişti.⁶⁸ Kadının rüşvet alarak reâyâdan

⁶³ BOA MD 24, h. 69, 23.

⁶⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, 278.

⁶⁵ BOA MD 24, h. 368, 23.

⁶⁶ BOA MD 71, h. 140, 69.

⁶⁷ BOA MD 23, h. 177, 87.

⁶⁸ BOA MD 48, h. 477, 171.

Yılmaz

masum birine zulüm yapması, taşrada adaletin mümessili olan kadıların kararlarına şüpheyile bakılmasına sebep olmuştur.

Kadılar hakkında bu dönem içerisinde divâna şikâyetlerin çokça yapılmasından dolayı herhangi bir yerde kadı, tamir ya da imar faaliyetleri için arzda bulunduğu zaman merkezî yönetim tamir ve imar işlerinin yapılmasını emrederdi. Bununla beraber kadıya gönderilen hükümde bu işler için reâyâ ve berâyâdan akçeler alınarak zulüm yapılmaması da belirtilirdi.⁶⁹ Merkezî yönetim tarafından kadının dikkatinin usulsüz davranmamasına çekilmesinde; bazı kadıların görevlerini suistimal etmeleri etkili olmuştu. Bu durumun ortaya çıkmasında bazı kadılar haklarında divâna sayısız arzlar ile arz-i hallerin gönderilmesi etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca hükümde kadının itinalı davranmasına dikkat çekilmesinde kadılara karşı merkezî yönetim tarafından bir ön yargının da oluştuğu da anlaşılmaktadır.

Kadıların vermiş oldukları kararlarda husumet ve kinin olmaması hakkında divân-ı hümayûnda gönderilen hükümlerin genelinde kadıyı ikaz mahiyetinde emirler bulunmaktadır. Mahkemenin adil bir şekilde yapılması için "...kimesneye teaddi olunmaktan hazer idup celayı hakdan udul eyleyesin."⁷⁰ bu mahiyette kadılara emredilmişti. Kadılar bazen de vermiş oldukları kararlarda tarafgirlik yaparak telafisi mümkün olmayan hatalar yapmışlardı. Reâyâ ve berâyânın şikâyet hakkının olması her ne kadar kadılar üzerinde bir denetim unsurunu oluşturmuş olsa da özellikle cana verilen (idam ya da uzvun kesilmesi) zarar telafi edilememiştir. Şöyle ki Segedin Kadısı Mevlana Atıf kardeşi Gazanferin tutuklanıp hapsedilmesine ve katledilmesine gerek yokken Tilvan Kadısı Mevlana Sinan'ın, mesnetsiz bir şekilde kardeşi ile bir Müslüman ve kâfirin katledilmesine sebep olduğunu divâna arz ederek kadının kararının teftiş edilmesini arz etmişti⁷¹ Kadı kararlarından dolayı yönlendirilemez ve baskı altına alınamazdı. Ancak keyfi uygulamada da bulunamazdı. Kadıların davalara bakarken tarafsızlık ilkesine göre davranmaları hükümlerde sıkça belirtilmiştir. Bunun için özellikle davalı ile davacının haricinde dava ile ilgisi olmayan kişilerin davalara müdahale ettirmemeleri kesin bir dille kadılara emredilmişti.⁷²

Görevlerini suistimal eden kadılar, azledilerek cezalandırılırlardı. Ancak İslâm Prensiplerine göre kadıların azillerinde oldukça itinalı davranılması gerekirdi. Çünkü kadılar, Padişahı temsil etmekteydiler bu yüzden kadılar hakkında haksızlık yaptıklarıyla ilgili güçlü deliller olmadıkça görevlerinden azledilip cezalandırılmazlardı.⁷³ Buna rağmen mehayif müfettişleri tarafından yapılan tahkikat neticesinde haksızlıkları ispatlanan kadılar görevden azledilirlerdi. Görevden alınan kadılara görevden alınma gibi idarî ceza verildiği gibi sürgün cezası da verilebilirdi.⁷⁴ Ancak kadılara idam cezası pek verilmemiştir. Çünkü bunlar ilmiye sınıfını temsil etmekteydiler. "İlmiye sınıfının kanı akıtılamaz"⁷⁵ anlayışı Osmanlı Devleti'nde hâkim bir görüş olduğundan dolayı kadılara böyle ağır ceza verilmemiştir.

Kadıların görevlerini suistimal etmelerinde ve divâna, reâyâ ve berâyâ tarafından en çok şikâyet edilmelerinde; naipleri usulsüz atamaları,⁷⁶ köylere kalabalık maiyetleri ile devre çıkıp köylülerden zorla atları için yem ve kendileri için de yemek almaları, gittikleri yerlerde mahkemeler kurarak tereke taksimine gerek yokken tereke taksimatında bulunup reâyâ ve

⁶⁹ BOA MD 73, h. 75, 31.

⁷⁰ BOA MD 70, h. 174, 94.

⁷¹ BOA MD 69, h. 205, 410.

⁷² BOA MD 48, h. 959, 327.

⁷³ Muhammed Tâhir Bin Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, 472.

⁷⁴ Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, 45.

⁷⁵ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 63.

⁷⁶ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 30.

berâyâdan vergi almaları, eceliyle ya da kaza sonucu ölenlerin varislerinden kanuna mugayir cerimeler almaları⁷⁷ etkili olmuştur.

b) Naiplerin Görevlerini Suistimal Etmeleri

Kadılarının oluruyla atanan naiplerin görevlerini suistimal etmelerinde; hukuk bilgilerinin yetersiz olmaları⁷⁸ ile kadılar tarafından iltizam usulüyle atanmaları⁷⁹ belirleyici olmuştur. Naiplerin, bazı memurlardan (ehl-i örf), yardım görüp korunup kollanmaları, kadılar gibi (iki yıl) göreve atanırken belirli bir süreyle atanmamaları, buldukları yerlerde bir güç teşkil etmelerine⁸⁰ sebebiyet vermişti. Mühimme defterlerine yansıyan hükümlerden; naiplerin görevlerini suistimallerinde en çok; iltizam yoluyla kadı tarafından atanmalarından dolayı “...masraflarını telafi etmek için köylülerden fazla ücret almaları...”⁸¹ ile köylüleri para cezasına çaptırarak gelirlerini artırmaları şeklinde olduğu görülmektedir.⁸² Bu bağlamda Voynuk (?) Kadısı tarafından atanan naip, ehl-i örfle işbirliği yaparak reâyâ ile berâyâyâ çeşitli zulümler yapmışlardı. Özellikle vergileri zamanında toplamayarak reâyâ ve berâyâdan vergileri zamanında vermediniz diyerek cerime adı altında cezalı vergiler aldıkları, terekeleri varisleri olduğu halde vermeyip kendi aralarında paylaştıkları gibi kanuna mugayir davranarak reâyâ ve berâyâyâ çeşitli zulümler yapmışlardı.⁸³ Naipler bazen de ağnam vergisinin toplanmasında haksızlıklar yaparak divâna haklarında şikâyetlerin yapılmasına sebep olmuşlardı. Mora Beyi tarafından divâna yapılan arzda reâyâ ve berâyânın huzuruna gelerek deftere uygun ağnam vergisinin naip tarafından toplanmadığını belirtmişti. Naibin zengin reâyâ ve berâyânın vermesi gereken vergiyi ya almadığını ya da çok az aldığını, fakirlerden ise vergiye tabi olmamalarına rağmen vergi tahsil ettiğini bu yüzden reâyâ ve berâyânın yerlerini terk edeceklerini arz etmişti.⁸⁴ Naibin, zenginlere iltimas etmesinde ve deftere göre ağnam vergisini almayışında onlarla işbirliği yaptığını göstermektedir. Ayrıca fakirlerde ağnam vergisini almayı gerektiren bir durum olmamasına rağmen onları vergilendirmesi görevini kötüye kullanıp adaletten ayrıldığını da göstermektedir. Naipler bazen de kendilerini atayan kadılarla işbirliği yaparak reâyâ ve berâyâyâ çeşitli zulümler yapmışlardı. Temeşvar’daki hazine defterdarı divâna; kadı ile naibin haksız yere resm-i kismet üzerinde reâyâ ve berâyâyâ haksızlık yaparak kanuna aykırı bir şekilde davrandıklarını arz etmişti.⁸⁵

Naipler görevlerini kötüye kullanıp ehl-i örften de yardım alarak işbirliği halinde haksızlık yapmışlardı. Reâyâ ve berâyânın XVI. ikinci yarısında naipler hakkında en çok şikâyetçi oldukları hususların başında vergilerin kanuna mugayir toplanması ve görevlilerinde yolsuzluklar yaparak⁸⁶ kendilerini kazanç kapısı olarak görmeleri olmuştur. Bu bağlamda Hırsova Kadısına gönderilen hükümde (?) kasabada Fındık Naib’in, ehl-i örfle işbirliği yaparak şer’i şerif gereğince öşür vergisini toplamadıklarının reâyâ tarafından divâna şikâyet edilmiş olduğu belirtilmişti.⁸⁷ Naipler sadece vergi üzerinde haksızlık yapmamışlardı.

⁷⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 47.

⁷⁸ Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, 198.

⁷⁹ Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, 49.

⁸⁰ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak (Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç (1550-1720))*, 65.

⁸¹ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Merkezileşme*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, 2011, 110.

⁸² İnalçık, *Adâlet Kitabı*, 192.

⁸³ BOA MD 23, h. 80, 39.

⁸⁴ BOA MD 24, h. 270, 99.

⁸⁵ BOA MD 26, h. 249, 133.

⁸⁶ Savaş Yılmaz, “Divân-ı Hümâyûnda Alınan Kararların Şeriyeye Sicillerine Yansımalarına Örnekler”, *Erciyes Üniversitesi Bilimname Dergisi* 34, sy. 21 (2017): 547.

⁸⁷ BOA MD 23, h. 470, 622.

Yılmaz

Suçlularla menfaate binaen işbirliği de yaparak görevlerini kötüye kullanıp suç işlemişlerdi. Şöyle ki; Kendüler köyünde Hızır'ın, reâyâdan Halil, İne Baba ile Hacı'ya reâyâyı siz soydunuz diyerek bühtanda bulunup hapsedtirmişti. Davanın Karahisar Kadısı tarafından görülmeye başlaması üzerine mahkemeye Sipahi Hızır gelmeyecek kaçmıştır. Yapılan inceleme sonucunda naip tarafından Sipahi Hızır'a verilen temessük⁸⁸ün naibe ait olduğu ve belgede gösterilen şahitlerin ise köylerinde olmadığı gibi kazalarında dahi olmadığı kadı tarafından tespit edilmişti.⁸⁹ Bu hükümde açıkça anlaşılmalıdır ki naip ile sipahi haksızlık üzere işbirliği yaparak reâyâyâya zulüm yapmışlardır.

Naipiler görev yaptıkları yerlerde reâyâyâ ve berâyâyâ çeşitli zulümler yapmalarının yanı sıra devlet malını da zimmetlerine geçirerek de hazine-i âmireye⁹⁰ zarar vermişlerdi. Kamu hakkını koruyup kollaması gereken naipiler aynı kadılar gibi haksız uygulamalarda bulunup şahsî çıkarlarını düşünmüşlerdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kanun-ı Kadîmin⁹¹ bozulmasıyla rüşvetin yaygınlaşması, liyakatsiz kişilerin göreve getirilmesi kurumsal yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki; naipiler, aslî görevlerini bırakarak değişik işlerle de uğraşmışlardı. Bu bağlamda Akyazı kazasına bağlı Yeniköy reâyâsının geçim kaynağı tüfenklerin kundaklarını yaparak sağlamaktaydılar. Padişah tarafından da bu işi yapmaları için berat verilmişti. Buna rağmen Naip Mehmet Fakih; tüfenk kundağının yapımında kullanılan ıhlamur ağacı ile top kundağının yapımında kullanılan karaağacı Hırkalı Dağı'ndan getirip kendi hızırında biçtiği divâna şikâyet edilmişti.⁹² Reâyâyâ hem yakın yerlerdeki ıhlamur ile karaağacı naibin keserek kendilerinin çok uzak yerlere gittiklerini hem de naibin aslî görevinin dışında işlerle uğraşarak görevini yapmadığını arz-i hal etmişti.

C) Merkezî Yönetim Tarafından Kadı ve Naipilerin Suistimallerini Önlemek için Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nde kadı ve naipilerin görevlerinde suistimal etmemelerine oldukça önem verilmiş ve bunun için de bazı önlemler alınmıştır. Şöyle ki; kadı ve naipiler, merkezî yönetim tarafından teftiş ettirilirdi. Padişahlar, tarafından da bunların teftişi şu şekilde yapılırdı. Padişahlar, tebdili kıyafetle kır yerlerinden itibaren gezip reâyâyâ ve berâyâyânın şikâyetlerini dinler, vilayetlerin tahririni belli aralıklarla yaptırır, divana arz-i hal sunanları da dinlerlerdi. Böylece Padişahlar, reâyâyâ ve berâyâyânın genel durumu hakkında malumat sahibi olduktan sonra adâleti temin etmek için adâletnâmeler yayınlardı.⁹³ Padişahların yargı mensupları kadı ve naipiler (ehl-i şer') ile taşradaki sancakbeyi, subaşının vs. (ehl-i örf) haksız uygulamalarını önlemek için yayınladığı adâletnâmeler, padişahın gerek yönetim alanında gerekse hukuk alanında en son sözü söyleme hakkına sahip olduğunu göstermekteydi. Bu şekilde taşradaki ehl-i örf ile ehl-i şer'i denetimi sağlanmaktaydı.⁹⁴ Mahalli yerlerde kadılar hakkında şikâyetlerin aşırı derece olması halinde beylerbeyi ya da sancakbeyi rütbesinde merkezden müfettiş paşalar atanarak kadıları teftiş ederlerdi. Bazen de padişahın fermanıyla

⁸⁸ **Temessük**: senet, hüccet; borç için alınıp verilen kağıt. Osmanlı diplomatiğinde bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senet (OBD, 281). Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 677.

⁸⁹ BOA MD 23, h. 552, 264.

⁹⁰ BOA MD 72, h. 470, 241.

⁹¹ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, IV. Baskı, 2010, 80.

⁹² BOA MD 23, h. 339, 162.

⁹³ İnalçık, *Adâlet Kitabı*, 159.

⁹⁴ Bozatay ve Demir, *Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme*, 73.

aynı bölgede bulunan başka bir kadı marifetiyle kadılar, denetlenirdi.⁹⁵ Bu bağlamda Baba Eski Kadısının menzil bargirleri için reâyâdan kanuna mugayir kırk flori aldığı ve üç koyunu da yirmi floriye aldığı, divâna şikâyet edilmesi üzerine Hasköy ve Margos(?) Kadıları tarafından durumun teftiş edilip arz edilmesi emredilmişti.⁹⁶ Şayet teftiş yapacak kadı merkezden görevlendirilirse bunlara da toprak kadısı denirdi. Yolsuzlukların denetimi için bazen de mehayif müfettişleri de görevlendirilirdi.⁹⁷ Merkezî yönetim tarafından görevlendirilen mehayif müfettişleri, köylere giderek reâyâ berâyânın genel durumuna bakıp şikâyet ve isteklerini doğrudan doğruya divâna arz ederlerdi. Bu şekilde mehayif müfettişleri, kadıların taşrada denetimlerinin sağlanmasında oldukça önemli görevler yapmışlardı.⁹⁸ Böylece taşrada padişah adına karar veren yargı mensuplarının denetimi sağlandığı gibi görevlerini suistimal etmeleri de önlenmekteydi. Görevlerinde suistimalleri tespit edilen kadılar, azledilerek cezalandırılırlardı.⁹⁹ Bu cezanın caydırıcılık yönü oldukça güçlüydü. Görevden azledilen kadı hem idarî ve adlî görevlerinde mahrum (makam ve mansıbından) olmakta hem de toplumdaki yerlerini kaybetmekteydiler.

Merkezî yönetim, kadıların yolsuzluğunu sadece idarî ve adlî yönden almış olduğu tedbirlerle önlememiştir. Aynı zamanda kadıların maddi imkânlarını iyileştirerek de bunların haksız uygulamalarını önlemeye çalışmıştı. Şöyle ki; Yıldırım Beyazid, kadıların rüşvet alıp haksız karar vermeleri nedeniyle yakılarak öldürülmesini emretmişti. Ancak Veziriazam Çandarlı Ali Paşa'nın gayretiyle kadılara ceza verilmemişti. Padişah, veziriazama neden kadılar rüşvet almışlardır? Şeklinde sorunca Ali Paşa: “hünkârım maaşlarının az olmasındadır.” cevabını vermişti. Bunun üzerine Padişah, kadılara geçimlerini sağlayacak maaş verilmesini emrederek malî durumlarını düzeltmişti.¹⁰⁰

Merkezî yönetim tarafından (reâyâ ve berâyâdan divâna yapılan şikâyetlerine binaen) bazı önlemler alınarak kadıların keyfî uygulamalarının ve suistimallerinin önü alınmaya çalışılmıştı. Mahkemelerde Şuhudû'l Hal ya da Udûlu'l Müslimîn bulunması kadıların kararlarında adaletli olmasını sağlamıştı. Bu jüri heyetinin, mahkemede bulunması aynı zamanda kadının kararlarının sorgulanmasını da önlemiştir.

Divân-ı Hümâyûn tarafından kadılara gönderilen hükümlerde kadıların adaletle karar vermesi üzerinde sıkça durularak keyfî uygulamada bulunmamaları yönünde güçlü telkinlerde bulunulmuştu. Hükümlerde özellikle; “hini teftişte hakkı sariha tabî olunması”¹⁰¹, “garaz u taasubdan”¹⁰² kaçınılması ile “şer'î şerife muhalif teaddi ve tecavüz ettirmeyesin”¹⁰³ ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca hükümlerde; kadının, herhangi bir sebeple davalı ya da davacıya yakınlık göstermemesi üzerinde de durulmuştur. Bu bağlam da “kimesneye meyl u muhabba”¹⁰⁴ da bulunulmaması belirtildiği gibi “ehl-i fesadı himayet etmekten ziyade hazer edesin”¹⁰⁵ ibarelerinin bulunması dikkat çekmektedir. Divân-ı hümâyûn tarafından kadılara gönderilen hükümlerin içeriğinde bu iki ifade şekline yer verilmesi; kadıların kararlarında tarafsız olmaları gerektiği üzerinde ısrarla durulduğunu göstermektedir.

Naipiler hakkında da reâyâ berâyâ tarafından divân-ı hümâyûna arz-i haller sunulmuştu. Merkezden atanan müfettişler tarafından teftişin yapılması sonucunda naip suçlu bulunursa naiplik görevine son verilip davalara bakmamasına karar verilirdi. Bu şekilde naip hem devlet

⁹⁵ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 61.

⁹⁶ BOA MD 23, h. 536, s. 256.

⁹⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 62.

⁹⁸ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 128.

⁹⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 155.

¹⁰⁰ Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, 43.

¹⁰¹ BOA MD 70, h. 159, 84.

¹⁰² BOA MD 48, h. 32, 12.

¹⁰³ BOA MD 48, h. 40, 15.

¹⁰⁴ BOA MD 48, h. 38, 15.

¹⁰⁵ BOA MD 48, h. 159, 84.

Yılmaz

kapısında uzaklaştırılmaktaydı hem de naiplikle elde etmiş olduğu harçlar üzerindeki gelirlerini de kaybetmekteydi. Şayet naip verilen karara rağmen dava dinlemeye devam ederse kürek cezasına çaptırılırdı.¹⁰⁶ Kadı ve naiplerin görevlerini suistimal ederek haksızlık yapmaları ya da haksız kazanç sağlamaları halinde; azl-i ebedi edilerek küreğe konma cezası verilirdi.¹⁰⁷ Bu bağlamda Balıkesir Kadısına gönderilen hükümde Naib Ahmet'in, reâyâ ve berâyâyâ zulmünün şikâyet edilmesinden dolayı şer'le muamele edilerek görevden el çektilmesi emredilmişti.¹⁰⁸ Bunun gibi Naip Fethullah'ın da adaletle davranmayıp zulüm yaptığı reâyâ tarafından divâna şikâyet edilmesi üzerine naiplik görevine son verildiği Anakara Kadısına emredilmişti.¹⁰⁹ Merkezî yönetim devletin kuruluş felsefesini oluşturan adaletle yönetme ve hükmetme prensibine göre hareket ederek zulme rıza göstermemiştir. Görevi suistimal eden naip ise gerekli tahkikatın neticesinde cezalandırılmıştır.

Kadılar tarafından atanan naiplerin görevlerini suistimal etmemeleri için bazı tedbirler alınmıştı. Merkezî yönetim tarafından 1595 yılında çıkarılan adâletnâme ile kadı ve naiplerin yolsuzluklarına mani olunmak istenmişti. Adâletnâme de ehl-i şer'in (kadı ve naiplerin) reâyâ ve berâyâyâ zulüm yapmamaları ve vergileri kanuna uygun olarak almaları emredilmişti.¹¹⁰ Bu şekilde taşrada divâna yapılacak şikâyetlere son verileceği gibi devletle, reâyâ ve berâyâyâ arasındaki anlaşmazlıkların da önü alınmış olunacaktı. Taşrada kanunları uygulayan bazı kadı ve naipler, şahsi çıkarlarını ön planda tutup görevlerini kötüye kullanarak reâyâ ve berâyâyâ zulüm yapmaya devam etmişlerdi.

D) Kadı ve Naiplerin Mahkemelerde Reâyâ - Berâyâyâ ile Ehl-i Örf ve Ehl-i Şer'le Yaşadıkları Sorunlar

a) Kadı ve Naiplere Şiddet Uygulanıp Katledilmeleri ya da Yaralanmaları

Kadı ve naipler mahkemede gerek ehl-i örf ile ehl-i şer' (devlet memurları) gerekse reâyâ ve berâyâyâ tarafından ya katledilmişler ya da yaralanmışlardı. Bu bağlamda Bozok Mahkemesinde Naip Mevlana Abdulgani, Divân-ı Hümâyûn'a; Budak Özü nahiyesinde üç akçelik timar sahibi Sipahi Munis hakkında Sipahi Budak'ın şikâyette bulunduğunu belirterek bunun üzerine davanın görüldüğünü ve Sipahi Munis'in haksız olduğuna karar verildiğini arz etmişti. Buna göre Sipahi Munis'ten hakkın alınması için yanına varıldığı zaman bıçak çıkarıp kendisine küfür ederek kılıçla da dövdüğünü de belirtmişti. Divâna yapılan arzda, Munis'in yanına Oben (?) isimli birini de alıp Naip Selman'ın mahkemesini basarak yaraladığını da belirtmişti.¹¹¹ Bunun gibi Kerkük kazasına bağlı Tercil Köylülerinden Veli ve Salih'in yanlarına yeniçerilerden bazılarını ve Sarlı Taifesinden birkaç kişiyi de alarak reâyâ ve berâyâyâ zulüm yaptıkları kaza kadısının arzı ile divâna gönderilmişti. Bunlar, köylülerden bazılarını katlettikleri gibi mahkeme basıp naipden işlemiş oldukları cinayetleri haklı gösteren belge almak istemişlerdi. Naip belgeyi vermeyince de hapsedip zorla belge aldıkları, naibi öldürmemeleri karşılığında üç yüz akçesini alarak serbest bıraktıkları da arz edilmişti.¹¹² Kadı ve naipler görev yerlerinde darp edilip çeşitli zulümlere suçlular tarafından uğramışlardı. Bunun gibi Sis Anduğa kazasında Hacı Ali'nin çevre köylerdeki reâyânın malına ve mülküne

¹⁰⁶ BOA MD 23, h. 470, 622.

¹⁰⁷ BOA MD 26, h. 249, 133.

¹⁰⁸ BOA MD 69, h. 32, 19-3.

¹⁰⁹ BOA MD 69, h. 404, 202.

¹¹⁰ İnalçık, Adâlet Kitabı, 195.

¹¹¹ BOA MD 24, h. 119, . 41.

¹¹² BOA MD 69, h. 156, 89-1.

zarar verip akçelerini gaspettikten sonra Anduğa Kadısı Mevlana Yakup'u, kasten öldürmek için üzerine yürüyüp vücudunun değişik yerlerinde yaraladığı gibi kendisini naip ilan ettiği, Niğde Beyi, Bor ile Sis Anduğa Kadıları tarafından divâna arz edilmişti.¹¹³

Ehl-i örf tarafından da taşrada ehl-i şer'den olan kadının evi basılarak ev halkının ırzına tecavüz edilerek pek çok zulüm yapılmıştı. Serebreniçe Kadısının evini Sipahi Divâne Musa ile Süleyman'ın yanlarına eşkıyayı da alarak bastıkları, kadının evini yağmalayarak, evdeki hizmetçilerin ırzlarına geçtikleri, kadının evindeki mahkeme evraklarını alıp götürdükleri Belgrad ile (?) Kadısı tarafından divâna arz edilmişti.¹¹⁴ Bu hükümde dikkat çeken asıl hususun kadının mahremiyetine tecavüz edilerek toplumsal itibarına zarar verilmesidir. Suçluların resmi belgeleri (mahkeme evraklarını) gaspetmeleri devletin mahremiyetine yönelik bir kamu suçunu oluşturmuştur. Ayrıca sipahinin yanına eşkıyalardan bazılarını alarak böyle bir fiiliyata girişmesi, ehl-i örfün (devlet memuru) dahi kanundan ve örften ne kadar uzaklaşmış olduğunu da göstermektedir.

Kadılar bazen de reâyâdan birkaçı tarafından katledilmişlerdi. Niğde Sancağına bağlı Aksaray kazasından reâyâdan bazı kişiler, Eski Niğde Kadısı Derviş Mehmet'i katletmişlerdi.¹¹⁵ Yukarıdaki örnek hükümlerden de anlaşılacağı üzere kadılar gerek reâyâ gerekse ehl-i örf tarafından ya yaralanmışlar ya da öldürülmüşlerdir. Bazen de kadıların kendi aralarında yaşanan husumetten dolayı da katledildikleri hükümlere yansımıştır. Bu bağlamda Eski Niğde Kadısı Mehmet, Aksaray Kadılarından Ramazan'ın, eşkıya ile işbirliği yapması neticesinde önce yaralandığı ardından Ramazan tarafından boğularak öldürülmüş olduğu divâna arz edilmişti.¹¹⁶

b) Kadı ve Naiplere Bühtanda Bulunulması

XVI. yüzyılın ikinci yarısında kadı ve naiplerin azledilmelerinin bir gerekçesi olarak mesleki yeterliliğe sahip olmamaları gösterilmiştir. Bu hususla ilgili olarak; “21 Zi'l-ka'de 991'de (6 Aralık 1583) Yadra ve At-Bunar Kadısı Mevlâna Süleyman ile 5 Şevval 991'de Ostorava kadısı Hüsrev hatalı belge yazdıkları gerekçesi ile görevlerinden alınmışlardır. ... Ancak daha sonra azledilen Ostorava Kadısı Hüsrev, İstanbul'da Divân huzurunda belge yazarak yetkinliğini ispat etmesi üzerine görevine iade olunmuştu.”¹¹⁷ Kadıların yetkilerini kullanmak için bazen de reâyâdan bazıları tarafından düzmece belge hazırlanıp mühür yapılarak bu makamın yetkilerini kendi çıkarları için kullanıp geçim kapısı olarak da görmüşlerdi. Bu bağlamda Ayazmend'de reâyâdan Mehmed'in, sahtekârlık yaparak kadılar adına mühür yaptırıp sahte belgeler tanzim ederek zaviyelerden bazılarını zimmetine geçirdiği gibi bazı zaviyeleri de düzenlemiş olduğu sahte beratlarla verdiği divâna arz edilmişti.¹¹⁸ Reâyâdan bazı kötü niyetli kişilerin nitelikli sahtekârlık yaparak devlet malını zimmetlerine geçirmeleri ya da etrafındakilere vermeleri taşrada adalet mekanizmasında ciddi sorunların da yaşandığını göstermektedir. Kadıların hizmetinde suçlularla mücadelede önemli bir yere sahip sipahilerde ya yetersiz kalmışlar ya da suçlularla iş ve gönül birlikteliği halinde olmuşlardı.

¹¹³ BOA MD 71, h. 2, s. 1.

¹¹⁴ BOA MD 69, h. 164, 93-1.

¹¹⁵ BOA MD 72, h. 371, 194.

¹¹⁶ BOA MD 72, h. 370, 194.

¹¹⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 161.

¹¹⁸ BOA MD 69, h. 227, 126-1.

Reâyâdan bazı işgüzar kişilerin kadıların yetkisini kullanmak için sahtekârlık yaptıkları hakkında başka bir belgeye bakalım. Çeşme kazasına bağlı Muğla Beyi; Hereke Köyünde Şeytan Kulu'nun, sahte belge tanzim edip söğüt ağacında mühür yaparak kadılık yaptığını, reâyânın sebepsiz yere işlerine karışıp zulmedip mallarını çaldığını, kendisi yaralandığı halde masum insanlara beni siz yaraladınız diyerek iftira edip tutuklayarak akçelerini alıp çeşitli zulümler yaptığını divâna arz etmişti.¹¹⁹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında kadılar sosyo-ekonomik durumlarının iyi olmamasından dolayı haksız uygulamalarda bulunmuşlardı. Onların bu durumlarında faydalanmak isteyen tebaadan bazı işgüzarlar, yaptıkları sahtekârlık ve hukuksuzlukları kadılara mal etmek istemişlerdir. Merkezî yönetim tarafından bunlara ağır cezalar verilmişti. Şöyle ki; sahtekârlık yaparak menfaat sağlayan sahte kadılar, mücrim defterine yazılarak küreğe konulmak için başkente kolluk nezaretinde gönderilirdi.¹²⁰

E) Divân-ı Hümâyûn'un Sorunların Çözümüne Kavuşturulmasındaki Yeri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nde, kadıların kararlarına hiçbir kimse müdahale edemezdi. Çünkü kadılar doğrudan doğruya Padişahı temsil ederler ve görev yönüyle de divâna bağlıydılar. Bu durumda kadıların bir üst makamı divân olduğu anlaşılmaktadır.¹²¹ Aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'un aslı görevleri arasında reâyâ ve berâyânın şikâyetlerini dinlemek de vardı.¹²² Padişah, ülke genelinde adaleti sağlamak için reâyâ ve berâyâdan gelen şikâyetlerin dinlenmesine önem vererek aynı zamanda taşradaki devlet memurlarının (ehl-i şer ile ehl-i örf) reâyâ ve berâyâ ile münasebetleri hakkında da bilgi edinmekteydi. Bunun için reâyâ ve berâyâ, kadıların herhangi bir uygulaması hakkında şikâyetçi olacaksa; ya doğrudan divâna müracaat ederek mahzar gönderirdi ya da yakınlarında bulunan ehl-i şer' (kadı, naip vs.) ile ehl-i örfün arz etme yetkilerini kullanarak şikâyette bulunurlardı.¹²³

XVI. yüzyılın ikinci yarısında "...rüşvetin muazzam bir bela halini alması..."¹²⁴ ile mansıpların liyakatlı kişilere verilmeyişi, ehl-i örf ile ehl-i şer'in görevlerinde kalabilmek için üstlerine rüşvet vermeleri, devlet ve toplum düzeninin bozulmasına yol açmıştı.¹²⁵ Taşrada herhangi bir konu hakkında haksızlığa uğradığını düşünen reâyâ ve berâyâ en son hak arama kapısı olarak Divân-ı Hümâyûnu görmekteydi.¹²⁶ Şikâyet hakkına sahip reâyâ ve berâyâ doğrudan doğruya kendini siyasi yapıya dâhil ettiğini düşünerek¹²⁷ sisteme entegre olduğunu düşünmekteydi. Bu bağlamda divân; yargılamada ya da taşrada herhangi bir husus hakkında, ehl-i örf ya da ehl-i şer' tarafından verilen kararın yeniden ele alınıp incelendiği ve kesin kararın verildiği yüksek mahkeme görevini yerine getirmekteydi. Reâyâ ve berâyâyâ sadece

¹¹⁹ BOA MD 71, h. 76, 39.

¹²⁰ BOA MD 71, h. 76, 39.

¹²¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 438.

¹²² İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, 77.

¹²³ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 159.

¹²⁴ Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, 80.

¹²⁵ Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, 119.

¹²⁶ Yılmaz, "III. Murat Döneminde Divân-ı Hümâyûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü", 10.

¹²⁷ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak (Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç (1550-1720))*, 37.

divâna ehl-i şer' ile ehl-i örfü şikâyet etmemiştir. Zaman zaman reâyâ ve berâyâ gündelik hayatta birbirleriyle karşı karşıya geldikleri hususları da divâna taşıyarak çözüm aranmışlardı. Bu bağlamda; "...tebaa arasında zuhur edip de çözülemeyen sorunların çözümünde de divân, aktif rol üstlenerek sosyal adaletin sağlanmasını da gerçekleştirmişti."¹²⁸ Merkezî yönetim, reâyâ ve berâyâyâ taşradaki uygulamaları divâna taşıma hakkını vererek (büyük bir siyasî yapı olan kurumsallaşmış hiyerarşik bir devlet aygıtının) en üst biriminden en alt birimine kadar sorumlu olan ehl-i şer' ile ehl-i örfün (devlet memurlarının) denetimini de sağlamaktaydı. Merkezî yönetim tarafından reâyâ ve berâyâyâ şikâyet hakkının verilmesinin sistem için iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Birincisi, divâna, devlet memurlarının sunmuş oldukları arzlardan ziyade reâyâ ve berâyânın nazarında taşrada meydana gelen olaylar ve alınması gereken tedbirler için merkezî yönetime ipucu vermiştir. Bu sebeple merkezî yönetim gerekli tedbirleri alıp sorunların halledilmesi için gerekli teftişlerin yapılmasını sağlamıştır. İkincisi ise, reâyâ ve berâyâ sistem içinde tutularak ayaklanmalarının önü alınmıştır. Merkezî yönetim, divâna reâyâ ve berâyâyâ arz sunma hakkını vererek hem tebaaya güvenmiş hem de taşranın daha rahat kontrolünü sağlamıştı. Reâyâ ve berâyânın sistem içine dâhil edilmesi; taşrada huzur ve adaletin tesis edilmesi yönünde (yerinde kontrol mekanizmasının kurulmasıyla) önemli bir kaynak oluşturmuştur. Böyle sistemli bir yapının önemli bir odak merkezinde bulunan Divân-ı Hümâyun, adaletin tecellisi için reâyâ ve berâyânın vazgeçilmez müracaat kapısı olma vasfını XVI. yüzyıl boyunca korumuştur.

---

¹²⁸ Savaş Yılmaz, "III. Murat Döneminde Anadolu ve Rumeli'deki Eyaletlerden Örnekler Işığında Reaya Arasındaki Sorunların Divân-ı Hümâyuna Yansımaları Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 17, sy. 26 (2018): 272.

Yılmaz

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinde ve yapı harcında adalet mefkûresinin, yönetimde asıl belirleyici ana unsur olduğu bilinmektedir. Bu adalet mefkûresinin icra makamında yer alan kazaskerler ile taşradaki kadı ile naipler; hakkın tecelli etmesi, zalime aman verilmemesi, kamu düzeninin sağlanması gibi pek çok hizmetlerin yerine getirilmesinde önemli görevler yapmışlardır. Osmanlı Devleti tarafından reâyâ ve berâyânın güven ve huzur içerisinde gündelik hayatını idame ettirmeleri için gerekli kanunî önlemler alınmıştır. Bu bağlamda reâyâ ve berâyâ hiçbir şekilde gerek ehl-i şer' ile ehl-i örften (devlet memurları) bazı kötü niyetli kişiler ile reâyâ ve berâyâdan suç işleyenlerin inisiyatifine bırakılmamışlardır. Bu bağlamda merkezi yönetim adalet sisteminin işleyişinde herhangi zaafiyete göz yummayarak Padişah adına karar verici konumundaki kadı ve naipleri teftiş ettirmişti. Bu dönemde Divân-ı Hümayûn'a kadı ve naipler hakkında oldukça fazla müracaatların olması III. Murat tarafından adaletname yayınlamasına sebep olmuştu. Bununla beraber kadı ve naiplerin malî haklarının iyileştirilmesi dahi adaletsizliklerine ve yolsuzluklarına mani olamamıştı. Kadı ve naiplerin; rüşvet ve iltimasla davalara bakmaları, şahsî çıkarlarını ön plana alarak haklıyı haksız ve haksızı haklı gösterip Padişah adına karar vermeleri yani akçe ya da menfaat karşılığında davalarda tarafgir olmaları, zengin olma hırsıyla hareket edip adalet yolunda ayrılmaları özellikle vergiler üzerinde reâyâ ve berâyâyâya ağır zulümler yapmaları, halkın adalete olan güveninin derinden sarsmıştı. Bozulan adalet çarkının yeniden ıslahı bağlamında; adaletnamelerin neşredilmesi ile reâyâ ve berâyânın arz-i halleri/şikâyetleri ile ehl-i örf ile ehl-i şer'den güvenilir kişilerin divâna arzları dahi bazı görevini kötüye kullanan kadı ve naiplerin yolsuzluğuna ve haksız karar vermelerine mani olamamıştır. Bazı kadı ve naiplerin doymak bilmeyen zenginleşme hırsları ile tarafgir karar vermeleri halkın devlete olan bağlılığına da zarar vermişti. Liyakatin, vicdan ile devlete olan sadakatin sorgulandığı XVI. yüzyılın ikinci yarısında bazı kadı ve naipler elinde adaletin şirazesini kaymış, halk kahr u perişan olmuştu. Hak ve adalet prensibinden uzaklaşarak adaletin tevziinde güçlüye ve makama göre kararlar verilmiştir. Adalet, tebaanın (halkın) vicdanında derin bir yara almış bu yüzden taşrada kadı ve naipler tarafından verilen kararlar tartışılır hale gelmiş, divâna yapılan arzların sayısı bu dönem içerisinde oldukça artmıştır. Mülkün devamı adaletle sağlanır prensibinden uzaklaşmış, rüşvet ve iltimas ön plana çıkarak, bazı kadı ve naipler tarafından haksız kararlar verilmişti. Merkezî yönetim tarafından alınan önlemler ise kifayetsiz kalmış, güçlünün güçsüzü, zalimin mazlumu ezdiği bir kargaşa dönemi zuhur etmişti. Bu dönemin en belirleyici unsuru ise kanûn-ı kadîmin bozulması ile devletin kurumsal yapısına veba gibi yapışan rüşvet ve iltimasın bazı kadı ve naiplerin kararlarında belirleyicisi olmasıdır.

Kaynaklar

BOA MD 23: 26, 39, 87, 162, 264, 622.

BOA, MD 24: 23, 41, 99.

BOA, MD 26: 133.

BOA, MD 48: 12, 15, 84, 171, 327.

BOA, MD 69: 410, 19-3, 89-1, 93-1, 126-1, 202.

BOA, MD 70: 84, 94.

BOA, MD 71: 1, 27, 39, 69.

BOA, MD 72: 173, 194, 237, 241.

BOA, MD 73: 31.

AKDAĞ, M., *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

AKGÜNDÜZ, S. N., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

ATSIZ, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

AYDIN, M. A., *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Klasik Yayınları, II. Baskı, 2017.

BARKEY, K., *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Merkezileşme*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, 2011.

BEYAZIT, Y., *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları, 2017.

BOZATAY, Ş. A., ve DEMİR, K. A., Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2014): 71-79.

CEZAR, M., *Osmanlı Devleti'nde Levendler*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965.

DEMİRCİ, S., ve ARSLAN, H., *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, İstanbul: Yalın Yayınları, 2012.

DEMİR, A., *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.

DEMİR, A., 'Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler', *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (2017): 28-37.

EKİNCİ, E. B., *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, V. Baskı., 2017.

EKİNCİ, E. B., Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir), *Belleten*, C. LXV, Aralık 2001, Sayı: 244'ten Ayrı Basım (2002): 959-1005.

FAROQHI, S., *Devletle Başa Çıkmak (Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720)*, çev. Hamide Koyukan Bejsoveç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.

GÖKBİLGİN, T., *Osmanlı Müesseseleri Teşkilât ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.

Yılmaz

İNALCIK, H., *Adâlet Kitabı*, II. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

....., *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınlar, II. Baskı, 2005.

KAZICI, Z., *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, İstanbul: Bilge Yay., 2006.

KAZICI, Z., *İslâm Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, IX. Baskı, 2011.

LÜTFİ, A., *Osmanlı Adalet Düzeni*, İstanbul: Fatih Yayınları, 1979.

MUHAMMDE TÂHİR, Â., *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.

ORTAYLI, İ., *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları., II. Baskı., 2016.

ORTAYLI, İ., *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, İstanbul: Cedit Neşriyat, III. Baskı, 2010.

ÖZ, M., *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, IV. Baskı, 2010.

PAKALIN, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II., İstanbul: M. E. B. Yay., 1946.

ŞENTOP, M., "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 1 (2006): 87-105.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

YILMAZ, S., III. Murat Döneminde Divân-ı Hümâyûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2017.

YILMAZ, S., *Divân-ı Hümâyûnda Alınan Kararların Şeriyye Sicillerine Yansımalarına Örnekler*, Erciyes Üniversitesi Bilimname Dergisi, sy. 34 (2017): 533-554.

YILMAZ, S., "III. Murat Döneminde Anadolu ve Rumeli'deki Eyaletlerden Örnekler Işığında Reaya Arasındaki Sorunların Divân-ı Hümâyûna Yansımaları Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 17 (2018): 260-276.